

Παναγία Αγίου Νικολάου (Gerola αρ. 561)

Θέση:

Εντός οικισμού

Τύπος:

Μονόχωρος καμαροσκεπής

Περιγραφή

Μονόχωρος καμαροσκεπής με 2 ενισχυτικά τόξα (σφενδόνια) σε φουρούσια και μεταγενέστερο νάρθηκα.

Συντεταγμένες:

Σωζόμενο εικονογραφικό πρόγραμμα¹

1^ο Στρώμα / 1^ο στυλ:

Ιερό: Ημικύκλιο αφίδας: (1- 8), Διάκονος και Συλλειτουργούντες Ιεράρχες.
(9), Μελισμός.
(10), Κοινωνία Αποστόλων.

Νότιος τοίχος: (Λειτουργικός κύκλος) (20-21), Νικόλαος, Μετωπικός Ιεράρχης.

Βόρειος τοίχος: (Αγιολογικός κύκλος) (26-27), Στηθαίος Αντώνιος, Μετωπικός Μοναχός.

1^ο Στρώμα / 2^ο στυλ:

Καμάρα (Ζώνη 2/ κάτω), Νότιος τοίχος: Χριστολογικός κύκλος (11), *Εις Άδου Κάθοδος* / (12) Θεομητορικός κύκλος, Εισόδια.

Καμάρα (Ζώνη 1/ πάνω), Βόρειος τοίχος: Χριστολογικός κύκλος, (13) Ανάληψη;

Καμάρα (Ζώνη 2/ κάτω), Βόρειος τοίχος: Χριστολογικός κύκλος, (14) Έγερση / (15), Βαΐοφόρος.

¹ Gerola / Λασιθιωτάκης, αρ. 561. Αναφέρονται υπολλείματα τοιχογραφιών.

Κύριος ναός: Νότιος τοίχος, Λειτουργικός κύκλος: (20) Νικόλαος Μετωπικός, (21) Μετωπικός Ιεράρχης, (22) Μετωπικός Ιεράρχης, (23) Μετωπικός Ιεράρχης, (24) Μετωπικός Ιεράρχης, (25) Μετωπικός Άγιος.

Βόρειος τοίχος, Αγιολογικός κύκλος (28) Δέηση, (29) Μοναχός, (30) Άγιος σε $\frac{3}{4}$. **(Στρώμα 2).**

Νότιο φουρούσι (όψη): (31) στηθαία αγία, (32) στηθαία αγία.

Βόρειο φουρούσι (όψη): (33) στηθαία αγία, (34) στηθαία αγία, (35) στηθαία αγία.

2^ο Στρώμα :

*Κύριος ναός: Νότιο τμήμα καμάρας, ζώνη 2 (κάτω): Χριστολογικός κύκλος, (16), Βαΐοφόρος / (17) Έγερση Λαζάρου.
Βόρειο τμήμα καμάρας, ζώνη 2 (κάτω): Χριστολογικός κύκλος, (18)Νιπτήρας / (19) Μυστικός Δείπνος.*

Ιστορικό Μουσείο Ηρακλείου (αποθήκη): Προφήτης.²

Χρονολόγηση τοιχογραφιών :

Εντοπίζονται 2 στρώματα τοιχογραφιών.³ Το 1^ο στρώμα εμφανίζεται σε 2 τεχνοτροπίες. Η πρώτη τεχνοτροπία, εντοπίζεται στον ημικύλινδρο της αψίδας και χαρακτηρίζεται ως «ανανεωμένη Παλαιολόγεια».⁴ Η δεύτερη εντοπίζεται στο Χριστολογικό και Θεομητορικό κύκλο του θόλου του ανατολικού τμήματος, στην κάτω ζώνη των πλάγιων τοίχων του Βήματος και του κύριου ναού και χαρακτηρίζεται ως «Μακεδονική».⁵ Το 1^ο στρώμα χρονολογείται στις πρώτες δεκαετίες του 14^{ου} αι..

² Η μορφή έχει καταχωρηθεί ως άγιος. Ως τόπος ανεύρεσης φέρεται ο Ναός της Παναγίας Αγίου Νικολάου, Μεραμπέλλου, Ν. Λασηθίου. (Αρ. Γεν. Καταλ. 2265 / Αρ. Ειδ. Καταλ. AIV 89 / A/A 46).

³ Gallas, κ.α. 1983, 424-25

Παπαδάκη, 2000α, 58

⁴ Gallas, κ.α., 1983, 425

⁵ Παπαδάκη, 2000α, 58

Το δεύτερο στρώμα περιλαμβάνει τις Χριστολογικές σκηνές του θόλου του κεντρικού τμήματος και φαίνεται να ανήκει στο ακαδημαϊκό στυλ του β' μισού του 14^{ου} αι.⁶

Παρατηρήσεις:

Εξωτερικό: Γενικά η εξωτερική διαμόρφωση αποτελεί προϊόν εκτεταμένης αναστήλωσης.

Δυτική όψη (εικ. 1,3)/ Αετωματική πρόσοψη/ θύρωμα από ακόσμητο ασβεστόλιθο/ στρογγυλός φεγγίτης/ νεώτερο κωδωνοστάσιο/ Υπέρθυρο, στην νότια εσωτερική πλευρά υπάρχει οπή γόμφωσης.

Βόρεια όψη (εικ.6) / Ορθογώνιο παράθυρο που προστέθηκε σε μεταγενέστερη φάση/ Στη δυτική πλευρά ίχνη από την εγκατάσταση του αρκοσολίου / σύγχρονο πεζούλι κατά μήκος του τοίχου.

Ανατολική όψη (εικ.13) / Ακόσμητο Αγιοθύριδο / σύγχρονο πεζούλι που περιτρέπει την αψίδα / αετωματική πρόσοψη.

Νότια όψη (εικ. 5, 10) / Τοιχισμένος φεγγίτης (εικ.4) / Ορθογώνιο παράθυρο που προστέθηκε σε μεταγενέστερη φάση / Θύρα που προστέθηκε σε μεταγενέστερη φάση.

Εσωτερικό: Δάπεδο με σχιστόλιθους / μεταγενέστερος εξωνάρθηκας / Αρκοσόλιο στη Β πλευρά του μεταγενέστερου εξωνάρθηκα με επιτύμβια επιγραφή.

Αρχιτεκτονικά γλυπτά: Τα ανατολικά – αρχικά- φουρούσια έχουν καμπύλη διατομή και απολήγουν σε πλατεία επιπεδική ταινία (εικ.21), φέρουν γραπτή διακόσμηση με γεωμετρικά μοτίβο, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί στο 14^ο αι.. Τα δυτικά φουρούσια που κατασκευάζονται μετά την προσθήκη του εξωνάρθηκα αποτελούνται από άβακα, κυρτό κυμάτιο, πλατεία επιπεδική και στενή ταινία (εικ.23). Υπάρχει έντονη διαφορά ανάμεσα στη «ζωγραφική» εντύπωση του αρχικού ανατολικού φουρούσιου και τη «γλυπτική» διατύπωση του δυτικού μεταγενέστερου.

Επιγραφή Αρκοσολίου (εικ.25-31): Λατινική επιτύμβια επιγραφή χαραγμένη σε 2 λίθινα τεμάχια που παρεμβάλλονται ανάμεσα στο τόξο και την επίστεψη του αρκοσολίου, (διαστάσεις από Gerola: 0,12 x 0,83 και 1,14 x 0,37μ.) .⁷ Η μετεγγραφή από το Gerola έχει ως εξής: HIC JACET LAURENTIUS (JA)COBI MARIPETRI NOBILIS CRETE(N)SIS ET HERACLII OPPIDI PRAEFECTI DU(M) VIXERIT

⁶ Gallas, κ.α., 1983, 425

⁷ Ζερβογιάννης, 1972, 145-49

BENEM (ERENTIAE) ERGO FILIUS DILECTUS MOR(T)E I(M)MATURA
CORREPTUS AN(N)O MDCII (1602).

*ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΕΝΘΑΔΕ ΚΕΙΤΑΙ Ο ΛΟΡΕΝΖΟ ΙΑΚΩΒΟΥ
ΜΑΛΙΠΕΤΡΟΥ ΕΥΓΕΝΟΥ ΚΡΗΤΟΣ ΚΑΙ ΚΑΣΤΕΛΛΑΝΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ
ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ (ΜΙΡΑΜΠΕΛΛΟΥ) ΑΞΙΟΘΑΥΜΑΣΤΟΣ ΕΝΩ ΖΗ ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΩΣ
ΕΚ ΤΟΥΤΟΥ ΥΙΟΣ ΠΡΩΩΡΩΣ ΑΡΠΑΓΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ (1602).⁸*

Εικονογραφικό Πρόγραμμα:

- Οι τοιχογραφίες του Χριστολογικού και Θεομητορικού κύκλου που βρίσκονται στον ανατολικό θόλο και ανήκουν στο 1^ο στρώμα (αρχές 14^{ου} αι.) σε μγν. φάση καλύφθηκαν από τις τοιχογραφίες του β' στρώματος, όπως υποδεικνύεται από τα μυστήρια που καλύπτουν το σύνολο της επιφανείας τους. Επίσης από 2^ο στρώμα τοιχογραφιών καλύφθηκαν και τα αγιολογικά πορτραίτα στο εσωρράχιο του σφενδονίου. Οι τοιχογραφίες του λειτουργικού και αγιολογικού κύκλου των κατώτερων ζωνών πιθανώς δεν καλύφθηκαν όλες από το δεύτερο στρώμα. Το 2^ο στρώμα τοιχογραφιών (β' μισό 14^{ου} αι.) περιλαμβάνει τις Χριστολογικές σκηνές που διασώζονται στο κεντρικό θόλο, οι οποίες στη νότια πλευρά επαναλαμβάνουν τις ίδιες παραστάσεις (Έγερση Λαζάρου, Βαΐοφόρο) που ανήκαν στο α' στρώμα του βόρειου τμήματος του ανατολικού θόλου.⁹ Πιθανώς στο 2^ο στρώμα ανήκει μορφή προφήτη, η οποία έχει αποτοιχιστεί και φυλάσσεται στην αποθήκη του Ιστορικού Μουσείου Ηρακλείου.¹⁰
- Στην κάτω ζώνη της Β πλευράς υπάρχουν αποκλειστικά Μοναχοί – Άγιοι Πιθανώς υποδεικνύοντας την αρχική χρήση ως καθολικό Μονής.¹¹

Λαογραφικά – Καταγεγραμμένη Μαρτυρία:

- *Μ.Καταπότης, Μύσωνας, χ.χ. : ... το γενέθλιον της Θεοτόκου. Έφερεν άλλοτε τοιχογραφίες αγίων... Η εκκλησία είχε 2 μικρά παράθυρα τα δε ασθενή βρέφη εισήγοντο από το εν παράθυρον και εξήγοντο από το άλλο υπό του Ιερέως. Αριστερά του εισερχομένου υπάρχει προσκυνητάριον σήμερον, εις ο μέρος αλλοτε τάφος ύπερθεν του οποίου υπήρχε (sic) κοσμηματικόν γείσωμα εκ του οποίου είναι χαραγμένα τα υπόλοιπα...¹²*
- Προφορική μαρτυρία αναφέρει ότι ο ναός ήταν καθεδρικός ναός κατά την τουρκοκρατία.¹³

Καταγεγραμμένες επεμβάσεις

- Αφαίρεση προσκυνηταρίου και ξύλινου τέμπλου (1972).¹⁴

⁸ Ζερβογιάννης, 1972, 147

⁹ Παπαδάκη, 2000α, 58

¹⁰ βλ. παραπάνω.

¹¹ Παπαδάκη, 2000α, 58

¹² Αναδημοσίευση στο Ζερβογιάννης, 1972, 147

¹³ Ζερβογιάννης, 1972, 148

- Καθαίρεση νεωτερικών κονιαμάτων / αποτείχιση του β' στρώματος στο ανατολικό τμήμα / στερέωση τοιχογραφιών με ενέσιμα υλικά / καθαρισμός από άλατα / συμπλήρωση με κονίαμα και επιζωγράφηση με υδρόχρωμα σε απολεπισμένες επιφάνειες / φιζάρισμα με λεπτό στρώμα διαλυτικού (συνεργείο Α. Δασύρα).¹⁵
- Στεγανοποίηση κτιρίου: αφαίρεση τσιμεντοκονιάματος των εξωτερικών παρειών των τοίχων και της καμάρας / φράξιμο των ρωγμών με τσιμεντοκονίαμα / συμπλήρωση αρχικής τοιχοδομίας και αρμολόγηση με κονίαμα κουρασάνιου / ανακεράμωση της στέγης.¹⁶

Πιθανές Φάσεις:

1. Μονόχωρος ναός με 1 ενισχυτικό τόξο, χωρίς εξωνάρθηκα και παράθυρα (αρχ. 14^{ου} αι. – β' μισό 14 ου αι.).¹⁷
2. Μονόχωρος ναός με 2 ενισχυτικά τόξα, με προσθήκη εξωνάρθηκα και παραθύρων (15^{ου} αι. – 1602).
3. Μονόχωρος ναός με 2 ενισχυτικά τόξα, με εξωνάρθηκα και με προσθήκη αρκοσολίου στη β. πλευρά του τελευταίου (1602).
4. Καθεδρικός της πόλης κατά την τουρκοκρατία (προφορική παράδοση);

¹⁴ Ζερβογιάννης, 1972, 148

¹⁵ Μπορμπουδάκης, 1971, 527-28

¹⁶ Μπορμπουδάκης, 1973, 600-1

¹⁷ Παπαδάκη, 2000α, 58

ΣΥΝΤΟΜΕΥΣΕΙΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ζερβογιάννης, 1972: Ν.Ζερβογιάννης, «Η ενετική επιγραφή της Παναγίας της πόλεως Αγίου Νικολάου», Αμάλθεια 3 (1972), 145-148.
- Μπορμπουδάκης, 1971: Ε.Μπορμπουδάκης, " Μεσαιωνικά μνημεία Κρήτης", ΑΔ26 (Χρονικά 1971), Β2, Αθήνα 1975, 520-533, πιν.535-548.
- Μπορμπουδάκης, 1973 : Ε.Μπορμπουδάκης, " Μεσαιωνικά μνημεία Κρήτης", ΑΔ28 (Χρονικά 1973), Β2, Αθήνα 1977, 597-607, πιν.563-580.
- Παπαδάκη-Oekland,2000α: Σ. Παπαδάκη – Oekland, «Βυζαντινοί Χρόνοι», Ο Άγιος Νικόλαος και η περιοχή του, Δήμος Αγίου Νικολάου, 2000.
- Gallas, κ.α., 2003: K.Gallas, K. Wessel, M.Borboudakis, Byzantinisches Kreta, Μόναχο, 1983.
- Gerola – Λασιθιωτάκης, 1961: G. Gerola - Κ. Λασιθιωτάκης, Τοπογραφικός κατάλογος των τοιχογραφημένων εκκλησιών της Κρήτης, Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ηράκλειο, 1961.